

เทศน์อบรมพระ ณ วัดป่าบ้านตาด
เมื่อวันที่ ๒๓ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๒๑

ยอมตายกับความเพียร

ความหลงอันนี้เป็นพื้นเพมาจากอวิชชาต้นหาความมืดบอด ฝังอยู่ภายในใจหลักใหญ่ก็มีสาม ความโลภ ความโกรธ ความหลง ชื่อของกิเลสบาปธรรมเหล่านี้ มีอยู่ในคัมภีร์ศาสนา ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นที่นับพอประมาณ ในคัมภีร์มีแต่ชื่อของกิเลสของธรรมทั้งนั้น ตัวกิเลสและธรรมจริง ๆ มีอยู่ภายในใจของสัตว์โลก ส่วนมากไม่ว่าท่านว่าเรา เวลาเรียนจำชื่อของกิเลสต้นหาและชื่อของอรรถของธรรมได้ก็เข้าใจว่า ตัวรู้ตัวฉลาด เป็นนักปราชญ์ขึ้นมาทั้ง ๆ ที่กิเลสไม่ได้เหือดแห้งไปสักตัวเดียว นอกจากเพิ่มขึ้นเพราะความสำคัญตน ในจิตใจร้อนยิ่งกว่าภูเขาไฟ การเรียนแบบนี้ท่านเรียกว่า “ความรู้ขุยไม้ไฟ” เพราะทำลายตัวเอง การเรียนเพื่อปฏิบัติตามที่เรียนรู้อา ได้มากน้อยยอมเกิดประโยชน์ไปตามส่วน นี้เรียกว่าเรียนเป็นมงคลแก่ตนและเป็นมงคลแก่ผู้เกี่ยวข้องไม่มีประมาณ

ฉะนั้นคำว่า ปริยัติ ปฏิบัติ ปฏิเวธ จึงต้องเป็นคู่เคียงกันเสมอไป ศาสนาถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่งย่อมเป็นไปไม่ได้ ก็จะมีแต่ชื่อ ดังที่เขาเขียนจดหมายมาตอนหลังจากเขาได้อ่านประวัติท่านอาจารย์มั่น และปฏิปทาของพระอริยสงฆ์ธรรมฐานสายท่านพระอาจารย์มั่นแล้ว มีจำนวนมากที่เขียนมาคล้ายคลึงกันว่า หลังจากอ่านประวัติท่านอาจารย์มั่นและปฏิปทาสายลูกศิษย์ท่านจบลงแล้ว เหมือนเขาเกิดชาติใหม่ในชีวิตอัถภพอันเดียวกันนี้ เขามีหวังเกี่ยวกับบุญกุศลมรรคผลนิพพาน ไม่เป็นความสุด ๆ ลึน ๆ เหมือนแต่ก่อน เป็นความภูมิใจที่เกิดมาในแดนแห่งพระพุทธศาสนา ซึ่งเต็มไปด้วยมรรคผลนิพพาน

แต่ก่อนไม่เป็นอย่างนี้ มันคิดไปแบบลมๆ แล้งๆ ในลักษณะทำลายมรรคผลกุศลผลบุญที่ตนจะพึงได้รับ และอ่อนใจเหี่ยวแห้งใจจนกลายเป็นความหมดหวัง เพราะเห็นว่าศาสนามีแต่ตัวหนังสือ พระธรรมมีแต่ผ้าเหลือง ซึ่งที่ไหนๆ ก็มีไม่อดอยาก สิ่งสำคัญก็คือ หาผู้จะทรงมรรคผลเพราะการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าไม่มีศาสนาจึงมีแต่ตัวหนังสือ ไม่มีใครปฏิบัติและทรงมรรคผลอันเป็นความจริงนั้นไว้

พอได้อ่านประวัติท่านอาจารย์มั่นและปฏิปทาของพระอริยสงฆ์จบลงแล้ว ผลที่ได้รับจากการอ่านประวัติท่านคือ การสร้างความหวังได้เต็มหัวใจ หัวใจเต็มตื่นไปด้วยศาสนา เต็มตื่นไปด้วยความหวังที่ไม่เป็นโมฆะ แม้จะไม่สำเร็จมรรคผลนิพพาน ก็พอใจในการบำเพ็ญความดีทุกอย่าง เขาว่าอย่างนี้

มีจำนวนมากที่เขียนจดหมายคล้ายคลึงกันส่งมา หลังจากได้รับหนังสือที่ทางวัดส่งไปให้แล้ว เขาว่าไม่นึกว่าจะมีผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบดังที่เห็นในประวัติท่านพระอาจารย์มั่น ซึ่งมีเรื่องของตนเองและมีเรื่องของลูกศิษย์ของท่านอยู่ในนั้นอย่างนี้เลย ตอนนี้ได้อ่านอย่างถึงใจแล้ว เต็มตื่นภายในหัวใจ เหมือนเกิดชาติใหม่ขึ้นมาในท่ามกลางแห่งชาติเก่า ๆ ที่มีอยู่ที่นี่ เขาพูดอย่างนี้ในจดหมาย

เพราะฉะนั้นเราผู้เป็นนักปฏิบัติ ขอให้ถือตามคำสัตย์คำจริงที่พระพุทธเจ้าทรงประทานไว้แล้วอย่างใด ซึ่งมี สวากขาตธรรม เป็นเครื่องประกันคุณภาพความถูกต้องดีงามทุกอย่างไว้โดยสมบูรณ์แล้ว การแสดงออกให้โลกได้เห็นชัดก็คือ นิยยานิกธรรม ซึ่งออกไปจาก สวากขาตธรรม ที่ตรัสไว้ชอบแล้วนี้ ธรรมวินัยเป็นเครื่องนำออกซึ่งโทษทั้งหลาย ที่มีอยู่ภายในใจของสัตว์โลกผู้ปฏิบัติตามหลักธรรมของพระองค์

ฉะนั้นพระวาทาของพระพุทธเจ้า จึงเป็นพระวาทาที่มีสัตย์มีจริง มีฤทธาคักดานุภาพมากเหนือกิเลสทุกประเภท เมื่อได้นำพระโอวาทที่ทรงสั่งสอนไว้โดยถูกต้องนี้ไปประพฤติปฏิบัติ กิเลสตัณหาภายในใจต้องเบาบางลงไปตามกำลังแห่งการปฏิบัติของตน ๆ และหมดสิ้นไปโดยไม่ต้องสงสัย เพราะอำนาจแห่งการปฏิบัติของผู้ที่เต็มภูมิ

ความจริงนี้เคยเป็นมาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน และยังเป็นไปอีกเป็นเวลานาน จนกว่าจิตใจของสัตว์โลกจะหมดความเชื่อความเลื่อมใส หมดความใฝ่ใจในการปฏิบัติ หมดความเยื่อใย หมดความพึงพิงธรรมของพระพุทธเจ้า หันเหไปนอกกลุ่มนอกรทาง ไม่ถือธรรมเป็นหลักเป็นเกณฑ์แล้วนั้นแล ศาสนาจะหมดก็หมดตรงนั้น คือหมดโดยไม่มีสัตว์โลกรายใดสามารถจะนำไปประพฤติปฏิบัติได้ ไม่มีผู้สนใจเพราะจิตใจหยาบเกินกว่าจะสนใจในธรรมทั้งหลายแล้ว ที่พระองค์ว่าศาสนาที่ประทานไว้ห้าพันปีนั้น ก็ตามอุปนิสัยของสัตว์ จิตใจของโลกผู้ถือพุทธ ถือธรรม ถือสงฆ์นี้ จะมีไปได้เพียงแค่นั้น จากนั้นความรู้ความเห็นทุกสิ่งทุกอย่าง จะเปลี่ยนแปลงไปจากหลักธรรมกลายเป็นโลกเป็นกิเลสล้วน ๆ ไปหมด ศาสนาก็เป็นอันหมดทางช่วยเหลือได้อีก

ในขณะที่จิตใจเปลี่ยนแปลงไปจากหลักธรรม ใจก็มีความพัวพันรักชอบไปในความสกปรกโสภณต่าง ๆ ไม่มีประมาณ นิสัยสันดานเปลี่ยนจากความเป็นมนุษย์ธรรม เป็น มนุสสุตริจจนาโน ร่างกายเป็นมนุษย์แต่ใจกลายเป็นใจของสัตว์ดิรัจฉานจุดพาไปอย่างหมดหวัง นี้เรียก “มิคสัญญี” เมื่อไม่มีศาสนาแล้วก็เป็นเหมือนสัตว์ เพราะบาปไม่มีบุญไม่มีภายใน ความสะดุ้งต่อบาป ความยินดีในบุญกุศลก็ไม่มีในใจ กลายเป็นสัตว์ในร่างมนุษย์ไปอย่างไม่สะดุ้งสะเทือนใจใด ๆ ทั้งสิ้น ใครมีอำนาจก็กดขี่ข่มเหงรีดไถกันกิน ฉีกกันกิน ถืองานเบียดเบียนทำลายกันเป็นอาชีพเหมือนสัตว์ป่า

ความไม่มีศาสนาคือศีลธรรมภายในจิตใจ มีโทษทัณฑ์ถึงขนาดนั้นแล จึงไม่ใช่ของดี เท่าที่โลกยังพออยู่ได้ไม่รุนแรงนัก แม้จะร้อนระอุอยู่แทบทุกแห่งทุกหนดังที่ปรากฏอยู่ทุกวันนี้ ก็ยังพอมีที่ปลงวาง ยังพอมีที่สงบ ยังพอมีที่พักที่ปลงใจอยู่บ้าง เพราะจิตใจคนยังแสวงหาธรรมอยู่ มีธรรมเป็นเครื่องยับยั้งจิตใจ ไม่ผาดโผนโจนทะยานไปตามกระแสของโลกโดยถ่ายเดียว การแสดงออกของผู้เดือดร้อนยังหวังพึ่งธรรมอยู่ เช่นร้องขอความเป็นธรรม เป็นต้น จิตใจยังใฝ่ธรรม ยังหวังพึ่งธรรมอยู่ ผู้ที่จะวินิจฉัยไตสวนให้ได้เหตุได้ผลเพื่อความเป็นธรรมก็ยังมีอยู่ ไม่ขาดสูญไปโดยถ่ายเดียว ธรรมยังเป็นหลักเป็นเกณฑ์ในหัวใจของโลกอยู่ โลกถึงแม้จะร้อนก็ยังมีที่เย็น ถ้าเป็นน้ำในมหาสมุทรก็ยังมีเกาะมีดอนพออยู่พออาศัยได้ ไม่เป็นน้ำไปเสียทั้งแผ่นดิน ผู้มีธรรมอยู่ก็ไม่ร้อนไปทุกหย่อมหญ้าเสียทีเดียว ยังพอมีธรรมเป็นที่หลบซ่อนผ่อนคลายได้ นี่เราพูดถึงภาคทั่ว ๆ ไป

จิตใจถ้าขณะใดโลกเข้าย่ำยี ขณะนั้นก็เดือดร้อนตั้งตัวไม่ได้ ระวังระสายร่วนวายไปกับอารมณ์ต่าง ๆ เพราะไม่มีสติ อำนาจของสติปัญญาไม่พอ สู้กำลังของกิเลสที่ผลักดันจิตใจให้พุ่งชนไม่ได้ ความที่จิตจะพุ่งชนไปนั้นก็เพราะอาศัยอารมณ์อดีตเป็นสำคัญ ไปได้เห็นไปได้ยินสิ่งใดแล้วนำเรื่องนั้นเข้ามาเป็นอารมณ์เผาตัวเอง เพราะจิตใจถือสิ่งนั้นเป็นอารมณ์ ถือสิ่งนั้นเป็นงาน งานนั้นเป็นไฟ ผลของงานที่เป็นไฟก็เผาผลาญจิตใจให้เกิดความเดือดร้อน ขณะไม่มีสติย่อมเป็นอย่างนี้ด้วยกัน ไม่ว่าจะร้าวาส ไม่ว่าจะนักบวช ไม่ว่าจะนักปฏิบัติเรา

ฉะนั้น จงทำความสังเกตสอดรู้ตนอยู่เสมอ สมกับเราเป็นผู้รักษาเรา คือรักษาใจอย่าให้สิ่งใดมาย่ำยีจิตใจได้ อย่าให้สิ่งใดมารบกวนจิตใจได้ คำว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้มารบกวนนั้นหมายถึง ใจไปคิดวาดภาพเอาสิ่งนั้น ๆ มาครุ่นคิดอยู่ภายในใจ ทำให้หัวร่นขุ่นมัวอยู่ภายใน ผลก็เกิดความทุกข์ความเดือดร้อนขึ้นมาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เพราะเป็นความจริงที่ต้องยอมรับกัน

เมื่อมีสติปัญญาคอยกำกับรักษา คอยขัดคอยขึ้นคอยต้านทานกันอยู่เสมอ ใจย่อมปลอดภัยไร้ทุกข์ เพราะมีที่เลี้ยง คือสติปัญญาตามรักษา ปกติเราก็อทราบแล้วว่าอารมณ์เช่นนั้นเป็นสิ่งไม่ดี ให้ผลเป็นพิษเมื่อสัมผัสสัมพันธ์กันอยู่บ่อย ๆ จึงต้องอาศัยการรักษา การกีดกัน การต้านทาน การต่อสู้กันเรื่อย ๆ คำว่าปะทะกันนั้น คือมีการต่อสู้ จึงมีการปะทะ หากจิตใจของเราเลื่อนลอย สติไม่มี ปัญญาซึ่งเป็นศาสตราวุธอันสำคัญไม่มี คำว่าปะทะก็ไม่ปรากฏ นอกจากหมอบราบเรียบไปเลยเท่านั้น ถ้ายังมีปะทะก็ยังมี การต่อสู้กัน ทั้งเขาทั้งเราต่อสู้กัน เช่น ปะทะผู้ก่อการร้าย เป็นต้น เรียกว่า สู้กันต่างคนต่างสู้กัน ย่อมมีทางแพ้วทางชนะได้ แต่นักปฏิบัติธรรมไม่ควรให้มีคำว่า “สู้ไม่ได้

หรือแพ็กิเลส’ นอกจากชนะไปเป็นพัก ๆ ตอน ๆ เพื่อก้าวเข้าสู่แดนชนะโดยสิ้นเชิงเท่านั้น

กิเลสที่เกิดขึ้นภายในจิตใจและมีอยู่ภายในใจ ไม่ว่าจะเป็ความโลภ ความโกรธ ความหลง ราคะตัณหาประเภทใด ๆ ทั้งปยุ่ตายายของกิเลส ทั้งพ่อแม่ของกิเลส ทั้งลูกเต้าเหล่าากของกิเลส มันเป็นข้าศึกทั้งนั้น เมื่อเข้ามาเกี่ยวข้องกับใจ ใจที่มีสติก็ต่อสู้ต้านทานซึ่งกันและกัน จนเอาชนะชนะหรืออย่างน้อยก็สงบกันลงได้เป็นพัก ๆ หากยังไม่ชนะก็พอมีทางจับเงื่อนนั้นแง่นี้ของกิเลสได้ พอทรงตัวอยู่ได้ด้วยสติปัญญา ศรัทธา ความเพียรของตน

ระหว่างใจกับอารมณ์สัมผัสสัมพันธ์กันอยู่เรื่อย ๆ ถ้ามีสติรู้เรื่องกันไปเรื่อย ๆ ถ้าไม่มีสติ ใจก็เป็นเขียงเช็ดทำให้กิเลสเหยียบย่ำทำลายเอา ซึ่งไม่สมควรแก่ผู้ปฏิบัติอย่างยิ่ง ฉะนั้นการต่อสู้กับกิเลสประเภทต่าง ๆ ต้องเอาจริงเอาจังตลอดไป เช่นเดียวกับนักมวยชกต่อยกันบนเวที ซึ่งต่างฝ่ายต่างพัดกันจนสุดเหวี่ยง อ่อนช้อยอ่อนห่อนไม่ได้ ต้องแพ้หรือถูกรุกไม่สงสัย

เราเป็นนักต่อสู้เพื่อกั้ววิญญูะ จึงขอให้เคารพพระพุทธเจ้า เชื่อฟังพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์อย่างถึงใจ เช่นเดียวกับนักมวยเชื่อครู อย่าเชื่อสิ่งใดยิ่งกว่าพุทธธรรม สงฆ์ เพราะในขณะเดียวกันนั้นมันมีสิ่งซึมซาบอยู่ภายในใจและแทรกซ้อนกันอยู่กับธรรม ส่วนมากพวกนั้นมักมีกำลังมากกว่าเสมอที่คอยทำลายให้เอนให้เอียง ดีไม่ดีล้มเหลวโดยไม่รู้สึกรู้ว่าได้เอนเอียงหรือล้มเหลวไป ทั้ง ๆ ที่อี่แร้งอีกาบินตอมเพื่อ กุสลามาทิกา อยู่รอบตัวแล้ว ทั้งนี้เนื่องจากไม่มีสติ ถ้ามีสติบ้างหรือมีสติสัมปชัญญะติดตัว ก็พอพัดพอเหวี่ยงกันไป

จงยึดความลำบากของพระพุทธเจ้านำมาเป็นสักขีพยานแก่ตนเอง การประพฤติปฏิบัติธรรมของพระองค์รู้สึกว่หนักมากยิ่งขึ้นกว่าพวกเราเป็นไหน ๆ ดังที่เคยอธิบายให้ฟังหลายครั้งแล้ว เพราะความเป็นสัพพัญญู เป็นสยัมภู ทรงปฏิบัติโดยลำพังพระองค์เอง บรรดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายเป็นอย่งนั้น ผู้ที่จะบุกเบิกทางเดินให้สัตว์ทั้งหลายไปด้วยความราบรื่นปลอดภัย ในขั้นต้นแห่งการบุกเบิกเพื่อความเป็นศาสดาและนำธรรมมาสอนโลก เป็นความลำบากขนาดไหน เพราะทางไม่เคยเดิน การจะเป็น สยัมภูก็ต้องปฏิบัติโดยลำพังพระองค์เองแบบ อุตตา หิ อุตตโน นาโถ โดยแท้ ไม่หวังพึ่งใคร

สุขทุกข์ลำบากลำบากนแคไหนก็ต้องทน และทรงบำเพ็ญไม่ลดละท้อถอย ดังที่ทราบกันว่าทุกข์ถึงขั้นสลบไสลจนถึงสามครั้ง ไม่ใช่เพียงครั้งหนึ่งครั้งเดียวเสียด้วย สมมุติว่าให้พวกเรารองค้หนึ่งองค์ใดสลบเพราะความเพียรกล้าดังพระองค์ในขณะนี้ จะพอมือองค้ใดกล้ารับไหม ขอดตอบแทนได้เลยว่า จ้าง ๆ ก็ไม่มีใครกล้ารับ แต่จะได้ยิน

เสียงไม่เป็นท่าดังขึ้นทันทีว่า ยอมแล้ว ๆ หมอบราบแล้ว ๆ ถ้าจะให้สลบแบบพระพุทธเจ้าละก็ จะขอวิงวอนให้กิเลสทั้งมวลนับแต่ปุ๋ยตายายลงไปถึงเหลนตัวเล็ก ๆ แดง ๆ ของกิเลสมา กุสลา มาติกา เอาไปเป็นทาสเช็ดมูตรเช็ดคูถให้มันยังจะเบาว่าการสลบเป็นไหน ๆ ต้าย ตาย ไม่เอา ๆ ถอยพวกเรถอย วิ่งพวกเรวิ่ง ถ้าลงเป็นแบบนี้ นี่คือเสียงอุทานของพวกเราจะโผล่ขึ้นในท่ามกลางที่ประชุมเวลานี้

เมื่อเป็นเช่นนี้จะพอเห็นคุณค่าแห่งความเพียรของพระองค์บ้างไหม ลองคิดดูตรองดู เทียบเคียงดูขณะนี้ บางทีอาจเป็นประโยชน์มีใจอีกหาญขึ้นมาบ้าง พระพุทธเจ้าถ้าไม่ได้ทุ่มเทพระอาการทุกส่วนลงถึงขนาดที่ว่า เอา ตายก็ตาย สลบก็สลบ เมื่อไม่พินจะตายก็ตายไป เมื่อไม่ตายให้ได้ชัยชนะเป็นศาสดาโดยถ่ายเดียว ไม่มีทางเลือกเป็นอย่างอื่น ถ้าพระทัยไม่มีความเข้มแข็งถึงขนาดนั้น ก็ต่อสู้กิเลสไม่ได้และเป็นศาสดาของโลกไม่ได้ พวกเราพึงนำมาเทียบกับตัวเองเพื่อถือเอาประโยชน์ แม้ไม่ได้แบบท่านทุกกระเบียดก็พอจะมีหลักยึด สมคำที่เปล่งระลึกถึงท่านว่า พุทฺธํ สรณํ คจฺจามิ บ้าง

ความทุกข์ที่สืบเนื่องมาจากการยอมจำนนกิเลสนั้น เราต่างก็เคยแบกหามมานานแสนนานจนถึงปัจจุบันนี้ และยังคงแบกจะหามภพชาติซึ่งเป็นกองทุกข์ตลอดไปนั้น เรายังจะมีความสามารถ มีความพอใจแบกหามไปโดยไม่เซ็ดหลาบอยู่หรือ การประกอบความเพียรเพื่อรื้อถอนสิ่งเป็นเชื้อให้ก่อภพก่อชาติ อันกลมกลืนไปกับกองทุกข์ให้เราแบกหามนั้น ทำไมเราจะไม่สามารถ ทำไมจะไม่มีกำลังต่อสู้ ทำไมจะไม่มีความอดทนสำหรับพยายาม ทำไมจะไม่อดไม่ทนได้

การอดทนสำหรับพยายามจนสุดกำลัง แม้จะตายในชาตินี้ก็เป็นเพียงชาติเดียว ไม่ต้องตายซ้ำ ๆ ซาก ๆ หลายครั้งหลายหนจนหาประมาณไม่ได้เหมือนกิเลสพาให้ตาย ทำไมเราจะแย่งชิงความอดทนสำหรับเลือกคลานตามกิเลส มาเป็นความอดทนสำหรับพยายามทางความหลุดพ้นไม่ได้ ถ้าเราจะเป็นลูกท่านผู้เป็นนักรบอย่างจริงจังนะ การตายด้วยความเพียรมีความสุข มีดีกรี มีศักดิ์ศรีเหนือกิเลสอยู่มาก เราจึงควรตายด้วยความพากเพียร เชื่อพระพุทธเจ้าเชื่อให้ถึงใจ พระองค์ทรงดำเนิรอย่างใดจงเชื่อให้ถึงใจ จะเป็นกำลังใจกำลังความเพียรทุกด้าน ต่อต้านกิเลสให้บรรลัษจากใจไม่เนิ่นนาน

เราเป็นลูกศิษย์ตถาคตปรากฏในพระพุทธศาสนาอย่างชัดเจนแล้วว่า เป็นเพศของพระ ซึ่งเป็นเพศที่มีความอดทนสำหรับพยายามมาก พระของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างนั้น เป็นเพศที่มีความอดทนต่อสิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าภายนอกภายใน ตลอดถึงโลกธรรมทั้งภายในภายนอกซึ่งเป็นเรื่องของกิเลสทั้งมวล ไม่สะทกสะท้านหวั่นไหว เราเป็นพระปฏิบัติ ต้องอดต้องทนต้องมีความขยันหมั่นเพียร ต่อสู้เพื่อความเป็นสิริมงคลเพื่อความพ้นโลกหนักก็ต้องสู้ต้องทนเพราะทางเดินอยู่ตรงนี้ ไม่มีทางอื่นเป็นที่เดิน

หากมีทางอื่นเป็นที่ราบรื่นดีงามสะดวกสบายพอเลือกได้ และถึงได้อย่างรวดเร็วทันใจแล้ว พระพุทธเจ้าทุก ๆ พระองค์ซึ่งเป็นจอมปราชญ์และทรงมีพระเมตตาต่อสัตว์โลกอย่างเต็มพระทัยอยู่แล้ว ทำไมจะไม่ประทานทางสายนั้นให้โลกทั้งหลายได้ดำเนินกัน ทั้งนี้ก็เพราะมันไม่มี พระพุทธเจ้าเองจึงต้องทรงลำบาก การประกาศพระศาสนาที่ประกาศตามร่องรอยที่ทรงรู้ทรงเห็น อันเป็นแนวทางที่ถูกต้องดีงามนั้นแลแก่สัตว์โลกเมื่อพวกเราไม่มีปัญญาจะเลือกเองได้ ยากลำบากก็ต้องดำเนินไปตามทางสายที่ประทานให้ นี้ เพราะไม่มีทางอื่นเป็นที่พอหลบหลีกปลีกไปได้ ซึ่งเมื่อปลีกออกไปก็เต็มไปด้วยขวากด้วยหนาม ใครจะมีความกล้าหาญต่อขวากต่อหนาม คือกิเลสอยู่อีก เพราะเวลานี้กำลังจะพากันปฏิบัติเพื่อหนีให้พ้นจากกิเลสอยู่แล้ว ยังจะโดดจากทางที่ถูกต้องดีงามออกไปให้มันทำเป็นอาหารว่างอีกหรือ

ทางที่เป็นไปเพื่อความปลอดภัยก็คือ มัชฌิมาปฏิปทา กิเลสมันดุดันขนาดไหน มันคือด้านขนาดไหน จงผลิตมัชฌิมาปฏิปทา คือสมาธิ คือสติปัญญาขึ้นให้เต็มภูมิ ให้ทันกัน ฟิตให้เหมาะกับความเป็นมัชฌิมาที่จะแก้กิเลสปราบกิเลสได้ กิเลสประเภทต่อต้านก็มีมัชฌิมาประเภทกล้าแข็งรุนแรงต่อสู้กัน ไม่มีคำว่าถอย มัชฌิมาผลิตขึ้นมาให้พอเหมาะพอสมกัน เช่นเดียวกับเขานำไม้เสามาปลูกบ้านปลูกเรือน ไม้ที่ยังหยาบอยู่ควรจะตัดจะฟันจะถากให้เต็มเม็ดเต็มหน่วย เต็มกำลังวังชา ก็ต้องถากต้องฟันให้เต็มฝีมือ เต็มกำลัง เหมือนจะฟันทิ้งผ่าทิ้งหมดทั้งต้นนั้น แต่ความจริงเขาถากในส่วนที่หยาบที่คดที่งอออกให้หมด เหลือไว้แต่ส่วนที่ดีที่เป็นประโยชน์ เพื่อมาทำเป็นบ้านเป็นเรือนต่างหาก เขามีได้ฟันทิ้งถากทิ้ง

เครื่องมือก็มีหลายประเภทในการสร้างบ้านสร้างเรือน อย่างหยาบก็มี อย่างกลางก็มี อย่างละเอียดก็มี จึงจะสำเร็จประโยชน์ได้ตามต้องการ เครื่องมือที่จะสร้างจิตใจหรือเครื่องมือปราบกิเลสก็เหมือนกัน คำว่ามัชฌิมาก็หมายถึง เครื่องมือปราบกิเลสประเภทต่าง ๆ ที่มีอยู่ภายในจิตใจนั่นเอง กิเลสหนาขนาดไหน คือด้านขนาดไหน ต้องนำหลักมัชฌิมาปราบให้ถึงกัน คือเครื่องมือให้ถึงกันเข้าปราบปราม จึงจะเป็นความเหมาะสมกับการแก้กิเลสประเภทนั้น ๆ

หากกิเลสหนา แต่เราจะทำแบบลูบ ๆ คลำ ๆ ก็เข้ากันไม่ได้ เช่นเดียวกับไม้ทั้งต้นที่จะนำมาเป็นต้นเสานั้นแล ซึ่งยังไม่ถากไม่ฟันอะไรเลย แต่เอาออกไปไสไม้ทั้งต้นมันจะเป็นบ้านเป็นเรือนได้อย่างไร ต้องเอาขวานถากฟันเข้าไป เมื่อถึงขั้นที่จะไสก็เอาขวานมาไส หลังจากได้ถากอย่างเกลี้ยงเกลา ดัดที่คดที่งอให้ตรงหมดแล้ว ย่อมควรแก่การยกขึ้นเป็นเสาบ้านเสาเรือนได้

เรื่องของกิเลสก็เหมือนกัน อย่างหยาบเวลานี้มันเต็มอยู่ในหัวใจของพวกเรา เราจะทำแบบลูบๆ คลำๆ มันไม่ทันกัน นี่ไม่จัดเป็นมัชฌิมา เพราะมีกำลังอ่อนกว่ากิเลส กำลังไม่เพียงพอกับกิเลสก็นำมาแก็กิเลสไม่ได้ กิเลสหยาบสติปัญญาก็ต้องเอาให้หนักให้ทันกัน กิเลสละเอียดเข้าไป สติปัญญาก็ละเอียดตามกันไป จนกระทั่งกิเลสหาที่หลบซ่อนไม่ได้ เพราะอำนาจแห่งปัญญาฉลาดแหลมคม ตามต้อนฟาดฟันกันจนแหลกแตกกระจายไปหมด นี่แลหลัкмัชฌิมาเป็นแบบนี้

เราอย่าเข้าใจว่าปฏิบัติไปเสมอๆ อยู่ธรรมดาๆ เป็นมัชฌิมาของธรรม นั้นมันมัชฌิมาของกิเลสต่างหาก ไม่ใช่มัชฌิมาของธรรม ควรหนักก็ต้องหนัก มัชฌิมาแปลว่าความเหมาะสมหรือท่ามกลาง ท่ามกลางก็คือความเหมาะสมความพอดีนั่นเอง จะพอดีกับกิเลสประเภทใดๆ ก็ผลิตขึ้นมาบรรดาสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร ความเพียรก็ให้กล้าแข็ง แข็งจนแกร่งเป็นหินเป็นเหล็กไปเลย สติปัญญาก็ตั้งไม่หยุดไม่ถอย พินิจพิจารณาไม่ละไม่วางเพราะสติปัญญาอยู่กับตัวของเราเอง นี่เรียกว่ามัชฌิมา คือเหมาะสมกับการแก็กิเลสแต่ละประเภทๆ และแต่ละกาลแต่ละสมัยที่กิเลสปรากฏตัวขึ้นมา และต่อสู้กันไม่ลดละปล่อยวาง

จิตที่ยังไม่สงบก็พยายามทำให้สงบ มีสติคอยรักษาหรือควบคุมงานแห่งการภาวนาของตน เราเคยสงสัยเคยคิดกับเรื่องอารมณ์ต่างๆ มาตั้งแต่วันเกิดแล้วจนบัดนี้ ยังเสียดายความคิดอะไรอีก ความคิดเหล่านั้นถ้าจะเป็นเหตุเป็นผล เป็นมงคล เป็นประโยชน์ ดังที่ชอบคิดชอบปรุงกัน มันก็ควรจะเป็นผลเป็นประโยชน์ล้วนโลกจนไม่มีที่เก็บนั้นแล แต่ส่วนมากมีแต่ความทุกข์เต็มหัวใจ ล้นหัวใจ เรายังเสียดายความคิดเหล่านั้นอยู่ ก็เท่ากับเรายังเสียดายหัวหนามที่ปักหรือที่มแทงอยู่ในฝ่าเท้า ไม่สนใจที่จะถอดถอนมันออกเลยนั่นเอง เวลานี้เราจะถอนหัวหนามออกจากฝ่าเท้า คือถอนกิเลสออกจากใจ จึงไม่ควรเสียดายอารมณ์อะไรในขณะที่ทำความพากเพียร

เราเคยคิดมามากแล้วเรื่องรูป เรื่องเสียง เรื่องกลิ่น เรื่องรส เครื่องสัมผัส ที่มีอยู่ทั่วโลกดินแดน มันเป็นเรื่องของใจเราไปเที่ยววาดภาพสิ่งนั้นสิ่งนี้มาเป็นเรื่องราว และหลงมโนภาพของตน หลงอารมณ์ของตน ครุ่นคิดในอารมณ์ของตน ยุ่งในอารมณ์ของตน จนหาที่ไปที่มาไม่ได้ เหมือนตามรอยวัวในคอกต่างหาก ไม่ใช่ของจริงอะไรเลย เราเสียดายอะไรมันหนักหนา จนหาเวลาและความพยายามพราวจากกันไม่ได้

อารมณ์แห่งธรรมซึ่งจะทำให้เรามีความสงบเย็นใจ ด้วยการบังคับจิตลงสู่อารมณ์แห่งธรรม เช่น กำหนดอานาปานสติ ก็ให้รู้ลมทุกระยะของลม ทำไมจึงฝืดเคือง ดันรอกวัดแกว่งเอานักเอาหนา รวกับจุงหมาใส่ฝืนไม่ผิตเลยเช่นนั้น อย่าเสียดายความคิด อย่าให้ความคิดใดเข้ามาแทรกในขณะทำงานนั้น ความคิดคือสังขารมันคอยจะ

แทรกอยู่เสมอ สังขารเป็นตัวมารสำคัญ สัญญาเจ้าสหายกันก็ยื่นตัวออกไปอย่างละเอียด ตามรู้ได้ยาก จิตธรรมดานี้ตามรู้ได้ยาก ถ้าจิตที่ละเอียดแล้วก็รู้กันได้เร็ว

การพิจารณาร่างกาย จะเป็นร่างกายข้างนอกข้างในก็เอาให้จริงให้จัง อย่าสักแต่พิจารณาผ่านไปเฉยๆ ว่าได้เท่านั้นครั้งเท่านั้นครั้ง เท่านั้นรอบเท่านั้นรอบ นั้นนับเอาก็ได้ ไม่สำคัญ สำคัญที่ความรู้แจ้งเห็นจริงเพราะการพิจารณาด้วยความเจาะจง ด้วยความมีสติปัญญาเป็นู้ทำงานด้วยเจตนาจริง ๆ จนปรากฏความจริงขึ้นมาอย่างชัดเจน เนื่องจากการพิจารณาหลายครั้งหน เมื่อชัดในสิ่งใดสิ่งนั้นก็หายสงสัย ให้เอาจริงเอาจัง

การเชื่อพระพุทธเจ้าเชื่ออย่างนี้และทำอย่างนี้ ไม่เหลวไหล พระพุทธเจ้าทรงบำเพ็ญอย่างไร จงเชื่อธรรมท่านและปฏิบัติดำเนินอย่างท่าน จงรักธรรม รักตน และเสียสละตน เสียสละธรรม มากกว่าเสียสละอารมณ์ทั้งหลายที่เคยเกี่ยวข้องกันมานาน ซึ่งไม่เกิดประโยชน์อะไรนอกจากโทษโดยถ่ายเดียว พระสงฆ์สาวกท่านดำเนินอย่างไร เป็นคติตัวอย่างแก่พวกเราได้อย่างดีเยี่ยม บรรดาสาวกอรหันต์ที่เราเปล่งวาจาถึงท่าน ระลึกนึกน้อมถึงท่านทางด้านจิตใจว่า สงฆ์ ธรรม์ คจฺฉามิ อย่าเพียงระลึกถึงท่านว่าเป็น ธรรมะเพียงเท่านั้น ให้ระลึกถึงปฏิบัติที่ท่านพาดำเนินมา เพื่อเป็นคติตัวอย่าง และเป็นกำลังใจของเราได้ก้าวเดินตามท่าน อย่างองอาจกล้าหาญไม่สะทกสะท้านต่ออุปสรรคใด ๆ ด้วย แม้ไม่ได้แบบท่านทุกกระเบียดก็ยังมี อยู่ในเกณฑ์ของลูกศิษย์ที่มีครูสั่งสอน

กิเลสเป็นสิ่งที่ละเอียดแหลมคม และเป็นสิ่งที่กล่อมจิตใจของโลกได้อย่างสนิทติดจม ทำให้เคลิบเคลิ้มหลงไหลใฝ่ฝันไปตามมันไม่มีเวลาอึดพอ การเห็นโทษย่อมเห็นโทษของมันได้ยาก ถ้าไม่นำสติปัญญาเข้าไปจับ เข้าไปเทียบเคียง เข้าไปพิสูจน์พิจารณา จะไม่มีโอกาสรู้เห็นว่ากิเลสนี้เป็นโทษต่อจิตใจของสัตว์โลกเลย เพราะฉะนั้นสัตว์โลกจึงต้องมีความพอใจในความโลภ ในความโกรธ ในความหลง ความรักความชัง อากาโรต่าง ๆ ซึ่งเป็นเรื่องของกิเลส จิตใจของคนและสัตว์มีกิเลสชอบกันทั้งนั้น แต่เรื่องของธรรมซึ่งจะเป็นเครื่องแก้กิเลสไม่ค่อยชอบกัน เพราะถูกกีดกันจากกิเลสที่เป็นข้าศึกต่อธรรมไม่ให้ชอบธรรม ไม่นำธรรมมาตำหนิมัน ไม่นำธรรมมาแก้มัน มาปราบมัน

ผู้จะพอรู้โทษของกิเลส ต้องเป็นผู้ได้สัมผัสธรรม รู้สึของธรรม รู้คุณค่าของธรรมภายในใจมากน้อยทางด้านปฏิบัติ นำมาเทียบกับกิเลสในแง่ดีชั่วสุขทุกข์ต่าง ๆ และทราบโทษทราบคุณจากระหว่างกิเลสกับธรรมโดยลำดับ การศึกษาธรรมการปฏิบัติ บำเพ็ญธรรมย่อมค่อยเป็นไปเอง นับแต่ชั้นล้มลุกคลุกคลาน จนถึงชั้นอาจหาญเกรียงไกร และชั้นหมดอาลัยในกิเลสโลกามิสทั้งมวล อนาลโย เสียได้

ส่วนกิเลสจะตั้งใจหรือไม่ตั้งใจมันก็เป็นกิเลสอยู่เรื่อยไป เพราะในจิตทั้งดวงมันเป็นกิเลสทั้งสิ้นอยู่แล้ว มันจึงมีอำนาจมาก มีกำลังมาก เนื่องจากเคยเสียมสอน และ

บังคับบัญชาจิตใจของโลกมาเป็นเวลานานแสนนานแล้ว ชนิดที่ว่าโลกกับมันเป็นอันเดียวกัน เรากับกิเลสก็เป็นอันเดียวกัน ไม่ทราบอะไรเป็นกิเลสอะไรเป็นเรา มันกลมมได้ถึงขนาดนั้น เป็นอวัยวะอันเดียวกันไปหมด (ส่วนจุดหมายอันสำคัญที่เรามุ่งมันอยู่เวลานี้คือ เรากับธรรม ธรรมกับเราเป็นอันเดียวกัน)

ปกติของสามัญชนจะหาทางรู้โทษของกิเลสไม่ได้ โลกก็พอใจโลกเพราะกิเลสพาให้พอใจ ไม่เห็นว่าความโลภนั้นเป็นภัย ไม่เห็นว่าความโลภนั้นเป็นความผิด โลกผู้อื่นโลกได้ แต่เขาโลกเราไม่ชอบ โกรธเขาโกรธได้ดุด่าเขาด่าได้ แต่เขาด่าเราไม่ได้ นี่เรื่องของกิเลสมันให้เป็นอย่างนั้น ทำให้เข้าใจว่าเจ้าของถูกต้องอยู่เสมอทุกกรณี ที่จะระลึกโทษว่าตัวผิดนี้มีน้อยมาก หรือไม่มี ถ้าเป็นเรื่องของกิเลสล้วนๆ หากไม่มีธรรมเข้าไปแทรกบ้างจะไม่เห็นว่าตนผิดเลย

คำว่ากิเลสจึงไม่เห็นแก่ใคร ไม่มีใครแข่งในความเห็นแก่ตัวและความถือตัวใหญ่เหนืออะไรๆ โลกก็มาก โกรธก็ง่าย การเอาไรต์เอาเปรียบก็เก่ง ความอาฆาตมาดร้ายก็เร็วและฝังลึกไม่ยอมถอน ความเห็นแก่ตัวกับความตระหนี่ถี่เหนียวใครแตะไม่ได้ สองอย่างนี้เป็นเพื่อนสนิทติดกันจนแกะไม่ออก เสียไปน้อยแต่จะเอาให้ได้มากๆ ไม่ยอมเสียเปรียบใคร นี่แหละโลกจึงแก้ไม่ตก อยู่ด้วยกันจำนวนมากน้อยจึงมักเอาไรต์เอาเปรียบกัน เบียดเบียนกัน ทำลายกัน กัดขี้ข่มเหงกัน ให้ได้รับความกระทบกระเทือนซึ่งกันและกันอยู่เสมอ หากความสงบไม่ได้ ก็เพราะอำนาจของกิเลสมันครอบงำหัวใจนั้นแลจะเป็นอะไรที่ไหนกัน

หากมีธรรมะเป็นเครื่องทดสอบพินิจพิจารณาบ้าง คนเราย่อมอยู่ด้วยกันได้ เพราะยอมรับความจริงซึ่งกันและกัน เราเองก็ยอมรับความจริงของเรา ตรงไหนผิดก็ยอมรับว่าผิดและพยายามแก้ไข คนอื่นผิดก็ยอมรับตามความจริง โลกยอมอยู่ด้วยกันได้เป็นผาสูก มีธรรมเท่านั้นเป็นคู่แข่งกิเลส เป็นเครื่องแก้กิเลสตัวเสนียดจัญไรต่อโลก หากไม่มีธรรมเลย เราจะไม่เห็นว่าการเป็นโทษเป็นคุณอะไรต่ออะไรกับตัวของเรา และโลกทั่วๆ ไป จะเห็นเป็นความถูกต้องตามใจชอบไปเสียสิ้น ทั้งๆ ที่มันเป็นโทษเมื่อนำธรรมะเข้ามาทดสอบเทียบเคียงแล้ว ย่อมทราบที่ได้ที่เสียที่ดีที่ชั่ว ที่ควรละควรส่งเสริม เพราะโลกมีของสองสิ่งคือดีกับชั่วเป็นคู่กัน

เมื่อมีสองสิ่งย่อมเป็นคู่แข่งกัน เช่น คนดีกับคนชั่ว ย่อมเป็นคู่แข่งกันอยู่ในตัวอันเดียวไม่ทราบจะแข่งกับอะไร นี่มันมีแต่กิเลสอย่างเดียวกายในหัวใจ หากคู่แข่งไม่ได้จึงไม่ทราบว่ากิเลสเป็นความผิด เป็นความไม่ดี ให้โทษแก่ตนอย่างไรบ้าง แม้ทุกซ์ขนาดไหนก็ยอมรับ กิเลสพาให้คิดให้ปรุ้งให้พุดจาให้ทำประการใด ซึ่งส่วนมากเป็น

ความผิด ก็ต้องทำไปตามอำนาจปาเถื่อนนั้น เพราะไม่มีอะไรภายในใจมาคัดค้าน เนื่องจากมีอย่างเดียวกันคือกิเลสเป็นผู้บงการ

เมื่อนำธรรมเข้าไปวินิจฉัย หรือได้ยินได้ฟังอรรถธรรม และอ่านเรื่องอรรถเรื่องธรรมเข้าไป ก็มีความรู้แปลก ๆ แฝงขึ้นมา และมีข้อเทียบเคียงฝ่ายผิดฝ่ายถูก จากนั้นก็มีแก้ไข และพยายามแยกแยะกันออกได้ โดยเห็นว่าธรรมเป็นอย่างนี้ กิเลสเป็นอย่างนั้น ความโลภเป็นอย่างนั้น ความไม่โลภเป็นอย่างนี้ ความโกรธเป็นอย่างนั้น ความไม่โกรธเป็นอย่างนี้ ความหลงเป็นอย่างนั้น ความไม่หลงเป็นอย่างนี้ ความฟุ้งเฟ้อ เหนือเหิมเป็นอย่างนั้น ความมีใจสงบเย็นเป็นอย่างนี้ ค่อยเข้าใจไปโดยลำดับ

ที่นี้ก็หาอุบายวิธีแยกแยะและนำออกเป็นสัดเป็นส่วน เป็นดี เป็นชั่ว แยกออกคนละทิศละทางจากตัวเราเอง ตัวเราก็มีที่หลบซ่อนผ่อนคลาย หายจากทุกซบไปเรื่อย ๆ เบื้องต้นต้องอาศัยกำลังวังชาบังคับบัญชาดูแลกันไป เพราะยังไม่เคยเห็นผลของงาน เช่นเดียวกับเด็กทำงานนั้นแหละ ผู้ใหญ่ต้องคอยบังคับบัญชา พอลับตาผู้ใหญ่ เด็กก็เถลไถล เราก็เหมือนกัน เมื่อยังไม่เห็นผลของธรรมเกิดขึ้นที่ใจบ้างเลยก็ขี้เกียจ ต้องอาศัยความบังคับบัญชาตัวเอง สติเป็นของสำคัญ เมื่อใจได้รับความสงบเย็นลงไป นี่เป็นเครื่องวัด เป็นผลของงาน เป็นพยานประจักษ์ขึ้นมา

พอใจได้รับความสงบเพราะองค์แห่งภาวนา จะเป็นภาวนาบทใดก็ตาม เมื่อใจสงบแล้วมันเย็น เย็นซาบซึ่งละเอียดอ่อน ในขณะที่เดียวกันก็เห็นโทษแห่งความวุ่นวาย อ้อ ที่ใจหาความสงบสุขไม่ได้ นี่ เพราะความวุ่นวายเข้ายุ่งกวนจิตใจอยู่เสมอ นั่นเอง จนหาเวลาพักผ่อนหย่อนจิตไม่ได้เลย จิตหาความสงบไม่ได้ บัดนี้จิตได้รับความสงบเย็น เพราะอำนาจแห่งธรรม ธรรมกับกิเลสก็เริ่มเป็นคู่แข่งกันขึ้นมาในคน ๆ นั้น เมื่อใจได้รับความสงบก็ทราบว่างบเพราะอะไร สงบเพราะสมาธิธรรม ภาวนาธรรม ก็ย่อมมีทางที่จะต่อสู้กับกิเลสเรื่อย ๆ ไป ไม่ลดละทอดย้อยต้อยสติปัญญาเหมือนแต่ก่อน

จิตเมื่อได้รับการอบรมอยู่เสมอ ไม่ละความพยายาม จะต้องมีความเจริญขึ้นเรื่อย ๆ เจริญขึ้นวันละเล็กละน้อย เช่นเดียวกับความเติบโตของเด็กที่ได้รับการบำรุงรักษาจากผู้เลี้ยงดู จิตใจก็ได้รับการบำรุงจากการเลี้ยงดูการรักษาของเรา การบำรุงด้วยอรรถด้วยธรรม ด้วยการเจริญภาวนา ด้วยการระวังรักษาไม่ให้เคลื่อนคลาดไปสู่ทางหายนะให้เกิดความเดือดร้อน และรักษาอยู่โดยสม่ำเสมอด้วยความมีสติ จิตก็จะมีสติ เจริญรุ่งเรืองขึ้นเรื่อย ๆ จนเราไม่ทราบเลยว่าเบื้องต้นจิตเป็นอย่างนั้น และจิตเจริญขึ้นมาเป็นอย่างนี้ได้ตั้งแต่เมื่อไร

ส่วนที่จะทราบชัดเป็นขณะ ๆ นั้นได้แก่ จิตตภาวนา เวลาจิตมีความสงบ ในขณะนั้นย่อมทราบได้ชัดว่าขณะนี้จิตสงบ เมื่อสงบหลายครั้งหลายหน จิตใจก็ค่อยเตียนโล่ง

เข้าไป ๆ ตอนนี่สังเกตได้ยากเพราะเกลี้ยงเกลาลงไปเรื่อย ๆ มีรากฐานมั่นคงลงไปเรื่อย ๆ อาศัยการอบรมอยู่โดยสม่ำเสมอ จิตที่สงบแล้วสงบเล่าหลายครั้งหลายหนนั้น นอกจากจิตจะมีความสะอาดผ่องใสละเอียดเข้าไปแล้ว ยังเป็นการสร้างฐานขึ้นภายในจิตเองให้มีความแน่นหนามั่นคงยิ่งขึ้นอีกด้วย

พอใจมีความสงบบ้าง เอาละที่นี้พิจารณาทางด้านปัญญา คำนวณเรื่องธาตุเรื่องชั้นนี้ การค้นแร่แปรธาตุให้ค้นให้แปรที่ตรงนี้ ธาตุก็คือ ธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ มีแต่ธาตุล้วน ๆ อยู่ภายในร่างกายนี้ หาเป็นเราที่ตรงไหนมี ถ้าว่าดินก็มีแต่ดินล้วน ๆ น้ำก็มีแต่น้ำ ลมก็มีแต่ลม ไฟก็มีแต่ไฟ เราไปเสกสรรปั้นยอเอาสิ่งเหล่านี้ว่าเป็นเราเป็นของเรา ไม่ละอายธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ บ้างหรือ ถ้าเขามีวิญญาณเขาพูดได้ เขาจะหัวเราะเราและตำเราน่าอับอายนั้นแล้ว ว่า “ไอ้พวกกรรมฐานโง่ โง่ต่อหน้าต่อตาพวกข้าอย่าง ไม่อายเลยนี่ ก็พวกข้าคือกองธาตุสี่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทำไมไปกล่าวหาญไม่เข้าอรรถเข้าธรรม เหมาสกสรรว่าพวกข้าเป็นเราเป็นของเรา เป็นสัตว์เป็นบุคคล เป็นหญิงเป็นชาย ยุ่งไปหมด ก็พวกข้ามิใช่พวกยุ่งเหมือนพวกแกโง่ ๆ นี่นา มาเสกสรรปั้นแต่งไปหาพระแสงอะไร ก็ดูตามความจริง รู้ตามความจริงกลัวเขาจะไม่ว่า “บ้าเสกสรร” หรือยุ่งจริงกรรมฐานพวกนี้ ไม่เหมือนกรรมฐานของพระพุทธเจ้าซึ่งท่านเหล่านั้นพิจารณาตามความจริง รู้ตามความจริง ไม่เที่ยวเสกสรรแบบปลอมเหมือนกรรมฐานพวกนี้” แต่ที่เขาเป็นดิน เขาเป็นน้ำ เขาเป็นลม เขาเป็นไฟ เราจะถือหรือไม่ถือ เขาก็คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ อยู่เช่นนั้น เขาไม่ตำ เราจึงพอมีหน้าเหลืออยู่

ความถือเป็นความหนักหน่วงของใจเรา ความทุกข์ความลำบากเพราะอุปาทาน ก็เป็นภาระหนักของเรา เพราะฉะนั้นต้องแก้ด้วยสติปัญญา พิจารณาลงให้ชัดในร่างกายนี้ พระพุทธเจ้าทรงรู้แจ้งเห็นจริงด้วยกายคตานั้น สวางทั้งหลายก็เหมือนกัน สติปฏิฐานสี่เป็นทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ อริยสัจสี่เป็นทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ ฟังให้ดีให้ถึงใจ ความพ้นทุกข์จริง ๆ อยู่นอกอริยสัจ ความพ้นทุกข์จริง ๆ อยู่นอกสติปฏิฐานอีกที่หนึ่ง ทั้งสองนี้เป็นทางเดินเพื่อความพ้นทุกข์ ผู้พ้นทุกข์คือจิต จิตที่บริสุทธิ์แล้วเป็นผู้พ้นทุกข์ มิใช่สติปฏิฐานสี่และอริยสัจสี่เป็นผู้บริสุทธิ์และเป็นผู้พ้นทุกข์ นั้นเป็นทางเดินอันชอบธรรมของจิตต่างหาก

นี่เราได้พิจารณาเห็นชัด หายสงสัย กาย เวทนา จิต ธรรม พิจารณาภายใน กายนอก ท่านอธิบายไว้ในสติปฏิฐานสี่ แต่เรื่องอุปายวิธีของเราที่จะพิจารณา กายคตาสติ นั้นหาที่สิ้นสุดไม่ได้ แล้วแต่จะถนัดอย่างไร จะพิจารณาให้เป็นอสุภะอสุภัง เป็นป่าช้าผีดิบหมดทั้งตัวนี้ก็เป็นได้ เพราะกายนี้เป็นป่าช้าผีดิบอยู่แล้ว พิจารณาทางภาคอสุภะก็เป็นอย่างนี้ จะพิจารณาทางธาตุทางชั้นนี้ มันก็เป็นธาตุอยู่แล้วตามธรรมชาติของมัน

เป็นความจริงของตัวเองแต่ละอย่าง ๆ มันปลอมอยู่ที่ใจดวงเดียว ที่ไปเสกสรรปั้นยอเขาว่าเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ใจอยู่ไม่เป็นสุข เพราะฉะนั้นจึงได้รับแต่ทุกข์แบกแต่ทุกข์อยู่ร่ำไป เพราะความอยู่ไม่เป็นสุขของจิตเอง ถ้าอยู่เป็นสุขมันก็ไม่มีความทุกข์ เดี่ยวเอี่ยมไปไหน เดี่ยวคิดไปนี่ ประุ่สิ่งนั้นสำคัญมันหมายถึงนี้อยู่อย่างนั้น ผลจึงเป็นไฟขึ้นมาเผาตน

จึงต้องอาศัยสติปัญญา ศรัทธา ความเพียร พินิจพิจารณาแยกแยะเรื่องสัญญา อารมณ์ออกเป็นชั้นเป็นอัน พิจารณาธาตุชั้นนี้ให้เห็นชัดเจนตามเรื่องของธาตุของชั้นนี้ เอ้า จะพิจารณาให้แตกกระจายลงไปก็แตก พิจารณาจนชำนาญชำนาญ แม้เราไม่พิจารณาว่าธาตุ มันก็เป็นธาตุอยู่ตามหลักธรรมชาติของมันเอง พิจารณาว่าชั้นนี้ ชั้นนี้ก็แปลว่าหมวด แปลว่ากอง กองรูป กองเวทนา กองสัญญา กองสังขาร กองวิญญาณ ก็อยู่ในภายในใจนี้ คำว่าชั้นนี้ ชั้นนี้ แปลว่า กอง แปลว่าหมวด กองตั้งแต่พื้นเท้าถึงบนศีรษะ มันกองสูงขนาดไหนกองชั้นนี้

กองรูปก็คือรูปกายนี้ กองเวทนามันมีตั้งแต่พื้นเท้าจรดบนศีรษะ กองสัญญาก็จำได้หมดตรงไหน ๆ ก็จำได้ กองสังขารก็ปรุงแต่งได้ทั้งภายในภายนอก กองวิญญาณก็คือความรับทราบจากอายตนะภายนอก เช่น รูป เสียง กลิ่น รส เครื่องสัมผัส เข้ามาสัมผัส เข้ามาถูกต้องกับ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ก็เป็นอารมณ์ขึ้นมา ขณะที่รับทราบว่า นั้นเป็นรูป นี่เป็นเสียง เป็นต้น นั้นเรียกว่าวิญญาณ พอผ่านไปแล้วความรับทราบนี้ก็ดับไปพร้อม ๆ กับสิ่งที่สัมผัสผ่านไป แต่อารมณ์ที่นำมายึดไว้ภายในใจนี้ เป็นธรรมารมณ์ไม่ยอมผ่านไปด้วย โดยอาศัยอารมณ์อดีตที่เคยได้รู้ได้เห็น ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น นำเข้ามาหมักดองอยู่ภายในใจ ครุ่นคิดอยู่ที่นี้ เป็นอารมณ์อยู่ที่นี้ สร้างกิเลสอยู่ที่นี้ เพราะไม่มีสติปัญญาแก้ทัน จึงพิจารณาแยกแยะให้เห็นตามความจริงเช่นนี้ พิจารณาอันใดให้เห็นชัด อย่าคาดคะเน อย่าเดา ให้เห็นตามความจริง มันแสดงขึ้นมาอย่างไรให้ดูตามความจริงนั้น นี่ปัญญาขั้นต้น

อุบายวิธีของปัญญานี้ไม่มีสิ้นสุด ขอให้พิจารณาให้ปัญญาก้าวออกเถอะ อยู่เฉย ๆ จะให้ปัญญาก้าวออกเองมันเป็นไปไม่ได้ เราก็คเคยเชื่ออย่างฝังใจมาแล้วว่า ท่านว่า สิลปริภาวิโต สมาธิ มหบุผลโล โหติ มหานิสัสโส. สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก สมาธิปริภาวิตา ปญญา มหบุผลลา โหติ มหานิสัสสา. ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลมาก มีอานิสงส์มาก ปญญาปริภาวิตัง จิตตัม สุขุมเทว อาสเวหิ วิมฺบุจจิตติ. จิตอันปัญญาอบรมแล้ว ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวงโดยชอบ แน่ะ ฟังดูซิ

นี่เราก็มีศีลเป็นที่บอญอยู่แล้ว สมาธิก็เร่งเข้าไป ศีลเป็นศีล สมาธิเป็นสมาธิ อย่าเข้าใจว่าศีลจะหนุนให้ เป็นสมาธิขึ้นมาเอง สมาธิจะหนุนให้ เป็นปัญญาไปโดยลำดับ

เอง โดยไม่ต้องพิจารณาทางปัญญา อย่างนี้ขัดต่อความจริงซึ่งต้องพิจารณาทางปัญญา จึงจะเป็นปัญญาขึ้นมาได้ แม้สมาธิก็ต้องทำให้เป็นสมาธิ

เพียงมีศีลแล้วสมาธิจะเกิดเอง มีสมาธิแล้วปัญญาก็เกิดเองดังนี้ แม้จนวันตาย ก็ไม่เกิด อย่าพากันนั่งคอยนอนคอยแบบลมๆ แล้งๆ ทั้งศีล ทั้งสมาธิ ทั้งปัญญาต้องทำให้เกิดทั้งสิ้นจึงจะเกิดมี ถ้าไม่นำไปใช้ก็ไม่เกิดผลอะไร เช่น มีด ขวาน หรือเครื่องมือต่างๆ ที่นำมาใช้งาน ถ้าไม่เอามาใช้งาน มีดก็เป็นมีด ขวานก็เป็นขวาน ลิวก็เป็นลิว กบก็เป็นกบ เลื่อยเป็นเลื่อยอยู่อย่างนั้น ไม่สำเร็จเป็นงานชิ้นนั้นๆ ขึ้นมาได้โดยลำพังเลย นี่สมาธิก็อยู่อย่างนั้น ถ้ามีศีลแล้วไม่ทำสมาธิให้เกิดด้วยจิตตภาวนา สมาธิก็ไม่เกิด อยากจะให้สมาธิเกิดต้องทำภาวนา เมื่อภาวนาขึ้นเป็นสมาธิแล้ว ถ้าอยากให้ปัญญาเกิด ต้องคิดค้นทางด้านปัญญา ปัญญาถึงจะเกิด ไม่ใช่สมาธิจะไปหนุนให้ปัญญาเกิดได้เอง ถ้าเป็นอย่างนั้นไม่มีใครติดสมาธิ เมื่อมีสมาธิแล้วก็หมุนตัวไปเรื่อยๆ เป็นปัญญาเลย ปัญญาที่หมุนตัวไปให้จิตหลุดพ้นเลย แต่นี่ตามความจริงมันไม่เป็นเช่นนั้น

ความจริงก็คือศีลต้องทำให้เกิด คือรักษาศีล สมาธิต้องทำให้เกิด เมื่อทำสมาธิพอจิตมีความสงบร่มเย็นบ้าง ไม่หิวโหยในอารมณ์อะไรมากไปเหมือนแต่ก่อนที่ไม่เคยได้สมาธิ แล้วก็นำจิตนั้นออกพิจารณาในแง่ต่างๆ ของธาตุของขันธ์ จิตที่ไม่หิวโหยก็ตั้งหน้าทำงานให้เรา เมื่อทำงานก็เกิดปัญญาขึ้นมา เกิดความรู้แจ้งในแก่นนั้นแก่นนี้ขึ้นมาเรื่อยๆ เริ่มเห็นผลไปโดยลำดับ รู้ตรงไหนหายสงสัยตรงนั้น

ปัญญาก็ค่อยเขยิบตัวขึ้นไปๆ ตั้งแต่ปัญญาชั้นหยาบๆ เรื่อยไป จนกระทั่งปัญญาชั้นกลาง แล้วก็กลายเป็นปัญญาชั้นละเอียดไปโดยลำดับๆ และแก็กิเลสที่พัวพันอยู่ภายในจิตไปโดยลำดับเช่นกัน ปัญญาทั้งสามขั้นคือ ปัญญาชั้นหยาบ ชั้นกลาง ชั้นละเอียดและชั้นละเอียดสุดสมกับกิเลสที่ละเอียดสุดได้แก่ อวิชชา เมื่อพอเหมาะพอสมกันแล้วเป็นมัชฌิมา มัชฌิมานี้หมุนตัวเข้าไปตรงไหน กิเลสพังทลายลงไปไม่มีอะไรเหลือ นั่นวิธีแก็กิเลสเป็นอย่างนี้ ให้พากันเข้าใจ อย่าเข้าใจว่าสมาธิจะเป็นปัญญา ปัญญาจะแก็กิเลสทั้งหลายไปโดยถ่ายเดียว ต้องนำไปใช้เหมือนเครื่องมือจึงจะเป็นปัญญาขึ้นมาตามลำดับ

มันง่ายถ้ามีสมาธิแล้ว ก็เหมือนกับมีเครื่องทำครัวที่จะนำมาปรุงอาหารชนิดต่างๆ นั้นแล เครื่องทำครัวมีพร้อมแล้ว ถ้าเราไม่ปรุงมันก็น่าพะยะไปเปล่าๆ มันไม่เกิดเป็นอาหารขึ้นมาได้ สมาธิก็เป็นสมาธิอยู่อย่างนั้น ดีไม่ดีน่าพะยะ คือติดสมาธิก็น่าเท่านั้นละซิ เมื่อติดแล้วก็จม จมปลักอยู่ตรงนั้นแหละ ไปไม่รอด จึงต้องพิจารณา

นี่เคยเป็นมาแล้ว ติดสมาธิ ผมเคยพูดให้หมู่เพื่อนฟังหลายหน เรื่องสมาธินี้ ชำนาญ พูดได้อย่างอาจหาญ เพราะจิตเป็นสมาธิมาถึงห้าหกปีกว่า กำหนดเมื่อไรได้ทั้ง

นั่น มันเป็นสมาธิอยู่ตลอดเวลา จิตเป็นเหมือนหิน มีความมั่นคง แต่หินก็หินกิเลส หินสมาธิ ไม่ใช่หินความหลุดพ้น เมื่อเวลาปัญญาได้แยกแยะเข้าไปๆ เห็นคุณค่าของปัญญา ที่นี้ก็ไปใหญ่ ถอดถอนกิเลสไปเรื่อยๆ ที่ไหนๆ ก็ไม่พ้นปัญญา ปัญญาเป็นผู้แก้กิเลส สมาธิเป็นแต่เพียงทำให้กิเลสสงบตัวเข้ามาเพื่อแก้กิเลสได้ง่าย ฟาดฟันกิเลสได้ง่าย เพราะมันไม่ชานไปข้างนอก ปัญญาก็สนุกฟาดฟันลงไป

เมื่อกิเลสได้สิ้นสุดลงไปเพราะอำนาจของปัญญาแล้ว นั่นแหละคือคุณค่าแห่งการปฏิบัติธรรม คุณค่าของใจเด่นดวงเต็มที่ไม่มีอะไรเสมอในโลกทั้งสามนี้ จิตเป็นธรรม ธรรมเป็นจิต ใจเป็นธรรม ธรรมเป็นใจ ธมฺโม ปทีโป ก็หมายถึงความสว่างกระจ่างแจ้งของใจและธรรมซึ่งอยู่ด้วยกัน เมื่อถึงขั้นนั้นแล้ว จะว่าใจก็ได้ จะว่าธรรมก็ได้ ธรรมคือใจ ใจคือธรรม ไม่ขัดไม่ข้อง นั่นแหละธรรมแท้อยู่ที่จิต ธรรมแท้คือจิต จิตแท้คือธรรม เมื่อถึงขั้นนี้แล้วหายสงสัย นี้คุณค่าแห่งการปฏิบัติธรรม

ทุกข์ก็ทุกข์เพื่อได้ของประเสริฐขึ้นมา เราต้องยอมทน ถ้าเราเชื่อตถาคตว่าพระองค์เป็นผู้มีเหตุมีผล ตรัสไว้ชอบแล้วทุกสิ่งทุกอย่าง เราก็ต้องเป็นผู้มีเหตุผล ดำเนินตามหลักตถาคตที่ทรงสั่งสอนไว้ ผลที่พึงได้จะไปไหน จะพ้นจากนี้ไปไม่ได้ เพราะศาสนธรรมของพระพุทธเจ้าก็คือตลาดแห่งมรรคผลนิพพานอยู่ดี ๆ นี้แล้ว ขอให้ผู้นั้นดำเนินกิจการของตนให้เต็มเม็ดเต็มหน่วยตามหลักธรรมของพระพุทธเจ้าเถิด ผลจะพึงปรากฏขึ้นมาเป็นลำดับลำดับไม่ต้องสงสัย เหมือนพระพุทธเจ้าประทับอยู่ตรงหน้านี้แล ธรรมแสดงบทใดขึ้นมาก็คือธรรมของพระองค์ พระองค์เป็นผู้แสดงอย่างนี้ๆ ออกมาจากความจริงอย่างนี้ๆ เมื่อรู้เห็นความจริงภายในจิตใจแล้ว ก็เหมือนรู้เห็นความจริงของพระพุทธเจ้า สงสัยไปไหน ผู้ใดเห็นธรรมผู้นั้นเห็นเราตถาคต ก็หมายอันนี้เอง

เอาละแสดงเพียงเท่านี้